

Eugeniusz Borowiec

Koncepcja kształcenia ustawicznego

Teoria edukacji permanentnej (określenie używane zamiennie z kształceniem ustawicznym) — pojmowana jest jako koncepcja wielostronnego rozwoju w ciągu całego życia. W ujęciu bardziej szczegółowym, kształcenie ustawiczne to idea stwarzania optymalnych warunków kształcenia się i wychowania dla każdej jednostki, ciągłego rozwoju — we wszystkich fazach jej życia. Podkreśla się przy tym kreatywny charakter owych procesów, a także to, że stanowią one integralną część życia. Wg autorów podejmujących problematykę z tej dziedziny, kształcenie ustawiczne sprzyja samorealizacji, wzbogaca jakość życia, jest jednym z podstawowych czynników postępu w różnych dziedzinach: współpracy między ludźmi; rozwoju gospodarki i techniki; upowszechniania i współtworzenia wartości kultury (A. Cieślak, J. Nowak 1982).

Edukacja permanentna pojmowana jest także jako zasada całożyciowej edukacji, której konsekwencją są rozmaite zmiany w procesach kształcenia i wychowania (Pólturzycki 1994).

1. Kontekst psychospołeczny

Jedną z dominujących właściwości epoki współczesnej jest intensywność przeobrażeń, rozwoju, zmian — we wszystkich niemal, obszarach życia: w sferze gospodarki, techniki, nauki, sztuki oraz rozmaitych zjawisk życia codziennego. Naturalną konsekwencją owej zmienności jest, przede wszystkim zwiększanie stawianych przed człowiekiem współczesnym wymagań: zawodowych, ogólnych, bez wątpienia również moralnych.

Ludzkość szczyti się wieloma osiągnięciami, doprawdy zdumiewającymi, zwłaszcza w sferze cywilizacji naukowo-technicznej. A jednocześnie staje przed człowiekiem współczesnym niebezpieczeństwo załamania i klęsk o charakterze globalnym, wśród których wymienia się najczęściej: a) nasycone agresją układy międzypersonalne, tendencję do instrumentalnego traktowania drugiego człowieka, z czym wielokrotnie spleta się przemoc i zanik wrażliwości na ludzką niedolę; b) rosnące dystanse w poziomie zaspokajania potrzeb bytowo-materialnych, pomiędzy ludźmi różnych kultur i kontynentów; c) zagrożenie katastrofą ekologiczną (J. Botkin i inni 1982).

Szansę przezwyciężenia tych zagrożeń dostrzega się obecnie w mniejszym stopniu w sferze rozwiązań o charakterze makrospołecznym, aniżeli we wspomaganiu rozwoju

osobowego człowieka. Chodziłoby o odnajdywanie, rozwijanie i urzeczywistnianie tych wartości, które umożliwiłyby oddalenie wspomnianych uprzednio zagrożeń; o stworzenie ładu aksjologicznego, bez którego trudno byłoby o — satysfakcjonujące, aktywne, godne współczesnego człowieka — życie.

Podobnej treści wniosek nasuwa się, gdy brać pod uwagę prawdziwe plagi współczesnych społeczeństw: alkoholizm, przestępczość, agresję narkomanię i inne przejawy tzw. patologii społecznej. Edukacja może stanowić przeciwwagę, chociaż z pewnością nie panaceum, dla tych zjawisk, niweczających godność człowieka i jakość życia, uderzających w podstawy życia zbiorowego.

Potrzeby i walory kształcenia ustawicznego wyliczać można by długo. Powtórzmy jednak, że edukacja permanentna stanowi ten składnik życia, który może wydatnie wzbogacać jego jakość i wносить w nie głębszy sens. Dotyczy to zresztą rozmaitych postaci kształcenia i wychowania, w różnych jego zakresach i na różnych poziomach.

Jednakże sama edukacja jest krytykowana. Powszechnie wskazuje się na potrzebę jej udoskonalenia, wzbogacanie jej o nasycone humanizmem niestereotypowe rozwiązania (T. Lewowicki 1994). Koncepcja edukacji permanentnej oraz jej implikacje pedagogiczne — mogą okazać się niezmiernie pożyteczne w poszukiwaniach rozwiązań tego problemu.

2. Gotowość i zdolność do autoedukacji

Dla przejrzystości dalszego wywodu przyjmijmy następujące ustalenia:

1. Najwyższy poziom rozwoju osobowego osiąga człowiek drogą kształcenia i samowychowania.
2. Te dwa ściśle łączące się procesy — ujmując się przy pomocy terminu autoedukacja (Z. Matulka 1992).
3. Autoedukacja jest podstawowym składnikiem samorealizacji, czyli urzeczywistniania możliwości tkwiących w jednostce. Tym samym autoedukacja współprzyczynia się do ciągłego procesu „stawania się” człowiekiem; człowiek bowiem urzeczywistnia się w dwu dopełniających się procesach: autoedukacji oraz w praktyce życia (Z. Pietrasinski 1990).
4. Autoedukacja (o jeden z czynników sprawczych postępu, wg F. Urbańczyka społeczeństwa, w których samokształcenie (termin używany „w sposób ogólniejszy, z włączeniem samowychowania). Jeśliby tego nie było, społeczeństwa takie, wcześniej, czy później, znajdują się w sytuacji zapóźnienia cywilizacyjnego (F. Urbańczyk 1973).
5. Elementy aktywności autoedukacyjnej przenikają się z pracą oświatowo-wychowawczą na różnych jej poziomach (przykład: trafnie zaprojektowana praca domowa sprzyja usamodzielnianiu i rozwijaniu zainteresowań — owocującym w przyszłości większą autonomią i efektywnością procesów autoedukacyjnych). Pełna autoedukacja wspiera się przede wszystkim na podbudowie procesów wychowania i kształcenia i trwa przez dziesięciolecia — nierzadko do kresu życia danej jednostki.

Autoedukacja zaistnieć może pod warunkiem rozwinięcia się zespołu cech, które określić można dojrzałością autoedukacyjną lub kompetencją do pracy o własnych siłach — nad rozwojem własnej osobowości. Odpowiednio do sformułowanych uprzednio ustaleń terminologicznych, w procesie autoedukacji wyodrębniamy uzupełniające się wzajemnie: samokształcenie i samowychowanie.

A. Dojrzałość do samokształcenia (Z. Matulka 1983)

1. Minimum wiedzy podstawowej, koniecznej dla zrozumienia nowych treści, stanowiącej bazę dla rozumowania oraz formułowania wniosków służących usprawnianiu działań praktycznych. Wiedza podstawowa stanowi punkt wyjścia dla poszukiwania wiedzy nowej, wzbogacania zainteresowań, dla integrowania wiedzy — czerpanej z różnych źródeł — w spójne systemy informacyjne.
2. Sprawności operacyjne. Należą do nich m.in.: wnioskowanie, analiza synteza, abstrahowanie.
3. Sprawności instrumentalne: czytanie ze zrozumieniem, konstruowanie wypowiedzi pisemnych i ustnych, umiejętność krytycznego, selektywnego poszukiwania i interpretacji informacji, pochodzących z różnych źródeł.
4. Znajomość podstaw technologii pracy umysłowej z uwzględnieniem takich m.in. umiejętności, jak: a) sporządzanie notatek; b) korzystanie z podręczników; c) gromadzenie materiałów (gotowych i wytwarzanych przez siebie). Stopniowe dochodzenie do indywidualnego stylu pracy, zwłaszcza pracy twórczej.
5. Rozwinięcie motywów uczenia się (najlepiej wewnętrznych), wartościowych, kształtujących się na poziomie optymalnym.
6. Rozwinięcie się u uczniów-wychowanków postaw kulturowych (dążenie do kontaktów z wartościami kultury, tendencja do samodoskonalenia, wrażliwość na piękno) a także postaw poznawczych (dociekliwość, racjonalizm, rzetelność, otwartość umysłu).

B. Dojrzałość do samowychowania (Z. Matulka 1993)

1. Zdolność do prawidłowego wartościowania poznawanych elementów rzeczywistości.
2. Zdolność do interioryzacji akceptowanych wartości, konstruowania spójnej, prawidłowej ich hierarchii oraz urzeczywistniania tych wartości w toku pożytecznych i słuszych (w sensie moralnym i prakseologicznym) — działań.
3. Ciągłe doskonalenie umiejętności formułowania celów życiowych oraz planowania własnego rozwoju.
4. Umiejętność poznawania siebie, zwłaszcza mocniejszych i słabszych stron własnej osobowości.
5. Zdolność do samooceny, samodyscypliny, samokontroli.

Dojrzałość autoedukacyjna — zdaniem R. Wroczyńskiego — jest kluczowym zadaniem szkoły współczesnej (R. Wroczyński 1993). Dodajmy że: a) jest to właściwość stopniowalna, jej poziom wzrasta równoległe z efektami pracy umysłowej uczącego się — rozumnej, prawidłowo zorganizowanej, satysfakcjonującej dla uczącego się; b) właściwość ta (dojrzałość autoedukacyjna) jest determinowana przez wiele czynników, spośród których szczególnie znaczenie wydają się mieć te Wszystkie zabiegi i sytuacje dydaktyczno-wychowawcze, które sprzyjają usamodzielnianiu i upodmiotowieniu uczniów.

3. Implikacje i propozycje

Kształcenie ustawiczne ma gruntowne podstawy w psychologii współczesnej, m.in. w idei samorealizacji, w koncepcji rezerw ukrytych oraz indywidualnego potencjału rozwojowego (na ogół niewystarczająco wykorzystywanego), także w: opartym na gruntow-

nych badaniach, przeświadczeniu o bogatych i wielostronnych możliwościach rozwoju człowieka dorosłego (Z. Pietrasiński 1990).

Koncepcja kształcenia ustawicznego pozwala wyprowadzić szereg wskazań dla praktyki oświatowo-wychowawczej: określają one jeden z głównych kierunków udoskonaleń edukacji współczesnej. Pedagogiczne implikacje edukacji permanentnej skupiają się — bezpośrednio lub pośrednio — wokół zagadnienia dojrzałości autoedukacyjnej.

Wymienimy je poniżej, w sposób — z oczywistych powodów — daleki od kompletności. Wnioski (e i wskazania mają odniesienie do obydwu podstawowych, dopełniających się komponentów autoedukacji (samokształcenia samowychowania).

- a. Rozwijanie motywacji uczenia się, zwłaszcza wewnętrznej z zaakcentowaniem tych motywów, które wyrastają z potrzeb poznawczych.
- b. Stosowanie form pracy, skłaniających uczniów do aktywności wielostronnej, w szczególności do uczenia się przez doświadczenia, eksperymenty, próby działań badawczych, ogólniej: przez odkrywanie (W. Okoń 1987).
- c. Preferowanie działań kooperacyjnych i pracy zespołowej; stwierdzono, w wyniku badań naukowych, że współdziałanie przynosi lepsze rezultaty niż rywalizacja (por. R. Arends 1994).
- d. Stwarzanie nowych i uwzględnianie już istniejących łączy instytucji pracy edukacyjnej ze środowiskiem wychowawczym. Przykładowo: włączanie niepedagogów w prace szkoły w charakterze ekspertów (m.in. lekarzy, prawników, leśników) oraz współorganizatorów i współrealizatorów prac oświatowo-wychowawczych (np. w związku z wypełnianiem czasu wolnego uczniów i wychowanków); włączanie problematyki wychowawczej i regionalnej do treści kształcenia; współpraca z rodzicami na płaszczyźnie optymalizacji działań pedagogicznych — w sytuacjach szkolnych i w wychowaniu domowym; włączanie się nauczycieli i uczniów w realizację inicjatyw (niekiedy — ich inspiracja), podejmowanych w środowisku lokalnym (np. urządzenie lodowiska, przeciwdziałanie dewastacji środowiska naturalnego itp.).
- e. Opieranie relacji: wychowawca – wychowanek na zasadach wzajemnego szacunku i życzliwości, partnerstwa i dialogu.
- f. Rozwijanie samodzielności i samorządności, praktyczne unaocznianie uczniom, że wiele od nich zależy w szkole i w sytuacjach pozaszkolnych.
- g. Uczyc uczniów technik samodzielnej pracy umysłowej, uczyć ich trudnej sztuki poznawania siebie, wspomagać uczniów i wychowanków w tworzeniu wizji własnego życia, w konstruowaniu i modyfikacji celów życiowych, i tych dotyczących krótszych wycinków czasowych i tych sięgających w odleglejszą przyszłość.
- h. Stwarzanie uczniom szans na osiągnięcie sukcesu w ważnej dla nich dziedzinie (szłoby, rzecz jasna, o aktywność wartościową, w jakimś sensie pożyteczną i satysfakcjonującą uczniów)
- i. Stosować w pierwszym rzędzie takie formy pracy, które sprzyjać będą zachowaniu plastyczności psychicznej uczących się, przeciwdziałać schematyzmowi i bezkrytycznemu naśladownictwu, pielęgnować to co oryginalne, indywidualne — będące zarazem załączkiem aktywności wartościowej, rozwijającej, twórczej.
- j. W pracy pedagogicznej dawać pierwszeństwo działaniom wychowawczym (cóż z tego bowiem, że jednostka rozwinie się intelektualnie, jeśli jednocześnie stanie się ona bezbronna wobec wpływu destrukcyjnych sił środowiskowych lub wyrośnie na egoistę, człowieka nie uwzględniającego potrzeb innych osób).

Ogólnie rzecz ujmując, zadanie jakim jest: inicjowanie, poszerzanie, pogłębianie, intensyfikacja, procesów kształtowania się dojrzałości autoedukacyjnych — rozwiązywane być może:

1. Pośrednio, poprzez reorientację procesu edukacyjnego (ćwiczenia i zajęcia usamodzielniające, przybliżanie procesów kształcenia i wychowania do potrzeb życiowych i problemów interesujących, ważnych dla dzieci i młodzieży); tworzenie sytuacji sprzyjających samoakceptacji oraz akceptacji wzajemnej, a także inne — w części już wyliczane — sytuacje i zabiegi pedagogiczne.
2. Bezpośrednio: drogą prowadzenia odrębnych zajęć, mających na celu m.in.: poznawanie zasad i technik pracy umysłowej, zaznajamianie uczniów ze sposobami korzystania z różnych źródeł informacji oraz pomoc i inspiracja w realistycznym (co nie oznacza minimalistycznym) konstruowaniu planów życiowych.

Wyliczane propozycje i wnioski skupiają się wokół kilku ogólniejszych dyrektyw i zadań pedagogiczno-społecznych:

- pozostawianie uczniom rozumnej, ciągle poszerzającej się, swobody oraz tworzenia sytuacji rozwijających refleksyjność, dociekliwość, zdolność do produktywnego myślenia;
- tworzenie infrastruktury i zaplecza materialnego ułatwiających autoedukację (sieć bibliotek, dostępność materiałów o charakterze audiowizualnym, możliwość korzystania z porad dotyczących tak samodzielnego uczenia się jak też radzenia sobie z różnymi problemami i dylematami życiowymi, stanami zachwiania równowagi wewnętrznej itp.);
- tworzenia atmosfery zachęty i akceptacji wokół samokształcenia i samowychowania; doniosłą rolę w tym zakresie spełniać może nie tylko szkoła, ale wychowanie domowe, mass media oraz różne agendy i instytucje wychowania równoległego.

W taki oto sposób rysują się niektóre kierunki realizacji idei edukacji permanentnej, której komponentem podstawowym jest autoedukacja. Przypomnijmy: autoedukacja stanowi ten składnik kształcenia i wychowania, który — jeśli ujmować go w ogólniejszym kontekście psycho-społecznym — sprzyja dynamizowaniu potencjału rozwojowego danej jednostki, samorealizacji, osiągnięciu pełni człowieczeństwa (S. Kunowski 1993).

Zakończenie

Procesy oświatowe-wychowawcze, biorąc pod uwagę ich złożoność oraz wielorakie ich funkcje, nie mogą być neutralne w sensie etycznym. W rozważaniach łączących się z problematyką edukacji permanentnej, tych zwłaszcza które pozostają w ścisłym związku z zagadnieniami samowychowania — jako zadanie kluczowe wskazuje się: rozwinięcie dyspozycji do czynienia dobra.

Istotą dobra wg Z. Matulki jest to wszystko, co służy realizacji praw człowieka. Takich zwłaszcza jak: prawo do zdrowia, osobistego rozwoju, wolności, prawdy, odpowiedniego poziomu życia (Z. Matulka 1993). Są to zarazem wartości stanowiące podstawę edukacji.

Uwewnętrznianie (interioryzacja) i urzeczywistnianie (eksterioryzacja) poprawnej hierarchii wartości jest najważniejszym celem każdej edukacji (por. T. Lewowicki 1994).

Tak ujmowana, aksjologiczna orientacja edukacji permanentnej może wspierać jednostkę w odnajdowaniu sensu życia, chronić przed załamaniem jej linii życiowej; edukacja

permanentna może być zarazem drogą do usunięcia dysharmonii pomiędzy zachowaniami i postawami ludzkimi a wyzwaniem i zagrożeniami epoki współczesnej. Jest to jedna z prób poszukiwania rozwiązań problemu, wyraziście ujętego w formie pytania: „Jak zewrzeć lukę ludzką” — pytania stanowiącego podtytuł jednego z Raportów rzymskich (J. Botkin i inni 1982).

Literatura (wybrane pozycje)

- Arends R., *Uczmy się nauczać*, tłum. K. Kruszewski, Warszawa 1994.
- Botkin J. i inni, *Uczyć się bez granic. Jak zewrzeć lukę ludzką*, Warszawa 1982.
- Cieślak A., Nowak J., *Edukacja dorosłych w Polsce i na świecie*, Warszawa 1982.
- Kunowski S., *Podstawy pedagogiki współczesnej*, Warszawa 1993.
- Lewowicki T., *Przemiany oświaty*, Warszawa 1984.
- Matulka Z., *Metody samokształcenia*, Warszawa 1983.
- Matulks Z., *Samowychowanie*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, Warszawa 1992.
- Pietrasiński Z., *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa 1990.
- Pólturzycki J., *Dydaktyka dorosłych*, Warszawa 1994.
- Urbańczyk F., *Dydaktyka dorosłych*, Warszawa 1973.
- Wroczyński R., *Edukacja ustawiczna*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, 1993.